

ОРГАНИЗОВАНИ ПОКУШАЈИ ПРОМЕНЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА СРБА У БиХ У XIX И XX ВЕКУ

Сажетак. У овом раду аутор анализира институционалне покушаје промене националног идентитета српског народа у Босни и Херцеговини у XIX и XX веку. Истиче се да су сваки велики рат, освајање и окупација у савременој босанско-херцеговачкој историји били праћени наметањем неке врсте заједничког идентитета националним заједницама у БиХ, па тако и српском народу, и да се, заправо, може рећи да су покушаји гушења и, мање или више, насилног мењања идентитета Срба, стари колико и сам савремени национални идентитет овог дела српског народа – окупациони владари Босне и Херцеговине улагали су велике напоре у то да угуше националну свест Срба још док је била у повоју, а национално освешћивање Срба истовремено је праћено грубим натурањем алтернативног босанског идентитета. Међутим, сви ови покушаји стварања заједничких идентитета као начини постизања стабилности и осигуравања коегзистенције су, углавном, имали супротне ефекте и доводили до стварања још већег јаза између народа у БиХ и даљег продубљавања међуетничких разлика и анимозитета.

Кључне речи: национални идентитет, нација, српски народ, Босна и Херцеговина, Република Српска

Увод

Крај двадесетог века обележио је, између осталог, велики број етничких и религијских политичких и оружаних конфликта у различитим деловима света, који су уследили након глобалног националног и религијског буђења. Ниједан други сукоб, међутим, није добио толико простора у медијима и интересовања међународне заједнице, као што је то био случај са ратом на простору Босне и Херцеговине, који је избио након распада Југославије и трајао три и по године. Крај рата, ипак, није означио и крај хроничне нестабилности

* Доктор политикологије из Београда

која је владала у БиХ у читавој њеној савременој историји, већ је, напротив, престанак крвопролића отворио пут процесу изградње државних институција који, од самог почетка суочен са многобројним тешкоћама и препрекама, више подсећа на Сизифов посао него на процес успостављања стабилног политичког система којим би, коначно, била уклоњена вечито присутна претња од неког новог будућег оружаног конфликта. Иако је грађански рат окончан пре више од шеснаест година, садашња Босна и Херцеговина тешко би могла да се опише као стабилна држава, још теже као самоодржива; прецизно говорећи, БиХ у животу одржава сложен и гломазан апарат међународних институција заветованих на идеји очувања „мултикултуралног“ друштва по сваку цену. Шта би се десило, или шта ће се десити, када међународна заједница евентуално напусти ове просторе, питање је на које је тешко, ако не немогуће дати одговор у овом тренутку. Сигурно је, међутим, само једно - консензуса у Босни и Херцеговини нема ни по једном кључном државном и политичком питању, а ако и постоји нешто око чега се слажу сва три конститутивна народа, то је једино жеља за самосталношћу у доношењу одлука по важним националним питањима и, што је најзначајније, онемогућавање других да о тим питањима одлучују.

Основни проблем у Босни и Херцеговини је чињеница да ни политичке партије, нити различите националне групе не деле заједничку визију будућности државе. У БиХ очигледно није изграђен заједнички идентитет националних заједница, већ она и даље представља дубоко подељено друштво што се рефлектује у доминацији моно-етничких партија и оштрој реторици појединих политичких лидера, која не укључује речи као што су толеранција или компромис, или их, евентуално, укључује на декларативне начине чија је једина улога давање „демократске“ ауре политичким говорима.¹ Као што наводи Ненад Кеџмановић: „Објашњење је, прије свега, у томе што Босну и Херцеговину већина њеног становништва не осјећа као своју државу, па међународни легитимитет који је добила 1992. године ни тада нити икада касније није био ослоњен на унутрашњи легитимитет. Подијељена лојалност овдашњих Срба, односно Хрвата, између БиХ и Србије, односно Хрватске, није била проблем док је постојало југословенско окружење. Али, чим су републичке границе претворене у државне, испоставило се да је идентификација са “националним матицама” неупоредиво снажнија и да то изнутра деструише БиХ као државу“.²

Српски национални идентитет и расрбљивање Срба у БиХ

Како наглашава Невен Анђелић, успон романтичарског национализма, иако каснији него у остатку Европе, није створио јединствену босанску нацију,

¹ Погледати: Мирјана Касаповић, *Босна и Херцеговина: Подијељено друштво и нестабилна држава*, Загреб: Политичка култура, 2005

² Ненад Кеџмановић, „Неизвјесна држава“, у *Република Српска – Десет година Дејтонског мировног споразума*, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 2005, стр. 234

већ су основу за дефинисање етничких група у Босни и Херцеговини обезбедиле верске разлике.³ Обзиром да су национална и религијска идентификација у БиХ одувек биле изузетно јаке, етнички идентитет увек је служио као основа заједништва и солидарности људи чије су културе, системи вредности и сами животи били изложени сталним претњама. Тешкоће изазване ратовима и окупацијама, којима је Босна и Херцеговина била изложена већим делом своје историје, обликовале су и ојачале националне идентитете до те мере да се сваки досадашњи покушај да се они преобликују или промене показао немогућим.

Упркос овој историјској чињеници, поједини западни „експерти“ за Балкан, који заступају идеју „јединствене и мултиетничке“ Босне и Херцеговине, оправдавају своје веровање у могућност стварања централизоване босанске државе и јединствене босанске нације константно истичући то да су народи у БиХ етнички слични због тога што их није могуће разликовати по изгледу, језику, као и, нарочито у већим градовима, начину живота. Све ове чињенице су истините и када би оне представљале једине значајне факторе за одређивање националног идентитета, различите етничке заједнице у Босни и Херцеговини би заиста, уз одређену помоћ, али релативно лако, могле да створе заједнички систем вредности и веровања који би се, евентуално, развили у нову босанску нацију. Истина је, међутим, другачија и далеко комплекснија. Босанско-херцеговачки народи могу да буду физички слични, њихови језици готово идентични, као и укуси у храни и музици, али између њих такође постоје одређене дубоке и непремостиве разлике које су кроз историју много пута стварале тензије и изазивале бруталне сукобе усмерене ка тоталном брисању свих трагова постојања „другог“. Ове периодичне експлозије насиља су, са друге стране, у великој мери утицале на локалне заједнице и њихове перцепције себе и других, тако да су сви покушаји институционалног инжењеринга, који су у колизији са том политичком реалношћу, унапред осуђени на неуспех. Ова чињеница је више пута до сада стављана на пробу и сваки пут потврђивана кроз историју у различитим периодима у којима су окупаторски режими покушавали да, мање или више насилно, наметну неку врсту хибридног идентитета становништву БиХ; нема потребе наглашавати да је сваки од ових покушаја трајао таман толико колико и власт режима који је, на тај начин, желео да умири „нелојалне и бунтовне“ локалне заједнице и постигне ефективнију контролу над овом турбулентном регијом. Према речима Обрада Кесића: „Историја је показала да се национални идентитет не може наметати нити се може на силу увести лојалност некој држави, без обзира да ли се онај који врши то наметање зове Калај, Броз или Ешдаун“.⁴

³ Невен Анђелић, *Босна и Херцеговина – Између Тута и рата*, Београд: Самиздат, 2003, стр.24-25

⁴ Обрад Кесић, „Десет година након Дејтона – Босна и Херцеговина на рскрсници“, у *Република Српска – Десет година Дејтонског мировног споразума*, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 2005, стр. 331

Суштина јесте у томе да „када људи хоће да живе заједно, онда је све остало релативно лако, а ако то неће, све постаје апсолутно немогуће. Људи се могу спријечити да се физички сукобљавају, али не и да се мрзе. Још мање се могу натјерати да сарађују и да се воле“.⁵ На крају крајева, нација, сама по себи, представља феномен који је по својој суштини субјективан и емоционално обојен, што имплицира и сам термин „осећај националне припадности“. Нацију је, уосталом, најтеже, и најчешће готово немогуће, из низа, углавном практичних, разлога дефинисати „по крви“, то јест „правом и доказивом“ историјском пореклу, када се узме у обзир да су ратови, освајања, миграције и промене режима, што најбоље описује светску историју генерално, допринели томе да је крв ретко где „чиста“, а порекло у потпуности доказиво; нација, стога, далеко чешће представља лично и колективно, интуитивно и субјективно убеђење у припадност одређеној заједници и јак осећај везаности за њу. Управо из овог разлога, наспрот безбројним покушајима да се дефинише нација и утврде њени конститутивни елементи, појављује се толико одступања од сваког правила да и до данас као најпоузданија, иако најкраћа, остаје она Ренанова дефиниција: „Нација је оно што се осјећа као нација и хоће да буде нација“.

Пост-дејтонски западни покушаји стварања свеобухватног босанског идентитета не представљају нову идеју; сасвим супротно, они су последњи у низу покушаја да се вештачки уједине, и тако перманентно „умире“, локалне етничке групе. Сваки велики рат, освајање и окупација у савременој босанско-херцеговачкој историји били су праћени наметањем неке врсте заједничког идентитета, што се редовно показивало као потпуни промашај, да би, без обзира на то, било поново покушано од стране неког другог режима на власти. Може се, заправо, рећи да су покушаји гушења и, мање или више, насилног мењања идентитета Срба у Републици Српској и БиХ, стари колико и сам савремени национални идентитет овог дела српског народа – окупациони владари Босне и Херцеговине улагали су велике напоре у то да угуше националну свест Срба још док је била у повоју, а национално освешћивање Срба истовремено је праћено grubим натурањем алтернативног босанског идентитета.

Наиме, када су модерни концепти нација и национализма формулисани у XIX веку, идентитети босанско-херцеговачких етничких заједница већ су били чврсто утемељени на њиховој религијској припадности. Српски национални идентитет, па тако и идентитет Срба у Републици Српској и Босни и Херцеговини, спада у етнички модел, што значи да га сачињавају заједничка вера, култура, језик, традиција, историја, државотворна традиција, национална свест, митови и легенде. Национални идентитет Срба у РС и БиХ изграђен је на дуалистичком принципу, одражавајући тако историјске напоре српских политичких, културних и верских елита да заштите народ од асимилације и преверавања. Српски идентитет је у значајној мери обликован кроз интеракцију са исламским и католичким елементом који су, заједно са

⁵ Ненад Кецмановић, „Неизвјесна држава“, у *Република Српска – Десет година Дејтонског мировног споразума*, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 2005, стр. 239

павослављем, вековима сачињавали сложен етничко-религијски мозаик у БиХ, како кроз присуство локалног муслиманског и католичког (хрватског) становништва, тако и путем утицаја исламске-Отоманске и католичке-Аустроугарске империје. Обзиром да су највећи део своје новије историје Срби у Босни и Херцеговини провали под отоманском влашћу, као и да је савремени концепт националног идентитета и идеологије српског народа (као и већине народа у Европи) формулисан у деветнаестом веку, кључну улогу у његовој афирмацији имала су искуства Срба под окупацијом Отоманске империје која се појавила на српским просторима у XIV и остала на њима све до XX века. Српски идентитет се, стога, у великој мери афирмисао управо кроз директан антагонистички однос са отоманским друштвеним системом. Поред турског периода, период аустроугарске окупације, а нарочито Први и Други светски рат и масовна страдања којима је за то време било изложено српско становништво, имали су значајну улогу у обликовању културног дискурса Срба у РС и БиХ.

У формирању националне свести српског народа у БиХ одлучујућу улогу одиграла је Српска православна црква, под чијим је утицајем створен национални идентитет Срба, док је везаност за српски национални покрет и државу била огромна. Ово је, међутим, представљало велики проблем, прво за отоманске, а затим и аустроугарске власти, и њихову жељу да држе Босну и Херцеговину под чврстом контролом, посебно након што је Србија добила независност и тако била у позицији да врши значајнији културни, политички и друштвени утицај на српску заједницу у БиХ. Како би „умирили“ бунтовне Србе, окупатори су започели амбициозну мисију промене њиховог идентитета из српског у босански. Крај доминације моћних империја, Отоманске и Аустроугарске, у БиХ, означио је и дисконтинуитет инсистирања на стварању неке врсте босанског идентитета, али не и покушаја расрбљивања српског народа у Босни и Херцеговини – „босанску идеју“, на неки начин, заменила је свеобухватнија и, по својим размерама и циљевима, далеко амбициознија, али једнако утопистичка и дугорочно неодржива и неостварива, „југословенска идеја“.

Након завршетка Првог светског рата и стварања прве Југославије, уједно је започет и први покушај националног „зближавања“ југословенских народа према начелима тзв. југословенског програма; овај пројекат је настављен након краја Другог светског рата, овај пут далеко агресивније и уз бруталан прогон верских заједница и гушење религијске компоненте националних идентитета народа у оквиру Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Друга половина деветнаестог и велики део двадесетог века, према томе, обележени су низом покушаја расрбљивања српске националне заједнице и њеног претварања прво у босанску, а касније југословенску нацију. Једини „успех“ ових покушаја, међутим, састојао се у наглашавању већ постојећих подела по националним и конфесионалним линијама, и даљем продубљивању међуетничких разлика и антагонизама. Упркос овој чињеници, идеја претапања различитих босанско-

херцеговачких националних заједница у једну никада није до краја напуштена, и чак и данас постоје, истини за вољу више не тако масовни, покушаји да се грубим фалсификовањем историје и медијском индоктринацијом „протури“ „алтернативна“ визија идентитета која би народе који живе на територији БиХ, односно њихов српски и хрватски део, приближила босанској држави.

Покушај стварања „босанске нације“ у време отоманске и аустроугарске владавине

Први организовани покушај „замене“ српског идентитета босанским започеле су, средином деветнаестог века, власти, тада већ увелико опадајућег, Отоманског царства. Како примећује Душан Батаковић, иако су православни епископи постављени од стране Екуменског Синода у Константинопољу, након растурања Пећке патријаршије 1776. године, били Грци, српски народ у Босни и Херцеговини већ је створио јасно одређено национално осећање које није било босанско, већ српско. Порта је, међутим, имала своју сопствену политику националне идентификације и отоманске власти су одговарале драконским казнама на све покушаје кршења ових правила. Стога је, 1853. године, хитном наредбом специјалног изасланика Порте, Камил Паше, забрањено објављивање књиге на српском језику. „Није дозвољено“, стајало је у декрету, „односити се према босанским хришћанским Србима као припадницима посебне нације. Православци се морају посматрати као „Грци“, а римски католици једноставно као „католици“, а не „Латини“, што је до сада било уобичајено“. ⁶ Ова забрана је, међутим, имала мало утицаја на отварање српске школе у Сарајеву, две године након њеног објављивања. Поред тога, и друге српске институције успостављене касније, као, на пример, теолошка школа (Богословија) у Бањалуци и Православна Богословија у Житомислићу у 1860-тим годинама, такође су успеле да, као религијске институције, заобиђу ову забрану. У Сарајеву, Срби су успели да подигну нову православну цркву, док су у Мостару извршили реконструкцију старе цркве. ⁷

Отоманске власти су свој програм „модификације“ националног идентитета Срба у БиХ спроводиле и у образовању и штампаним медијима. Према њиховом наређењу, у свим уџбеницима и књигама реч „српски“ морала је да се замени речју „босански“. Један од начина промоције „босанства“ била је и пропаганда, као што је издавање новина „Босански Вјесник“ у Сарајеву, 1866. године, које су промовисале босанску идентификацију људи у БиХ, који су, како се истицало, упркос свом „религијском идентитету“, били „генетски и историјски“ повезани са босанском земљом. ⁸

⁶ Dusan T. Batakovic, “*The Serbs of Bosnia and Herzegovina – History and Politics*”, Paris: Dialogue, 1986, p.54

⁷ Ibid. pp. 54-55

⁸ Ibid.p.55

Нема потребе истицати да је овај покушај националне реоријентације становништва био безуспешан. Идеја босанског идентитета који је промовисала Порта није наишла на одјек код хришћанског становништва, било световног или свештеничког, урбаног или руралног. За православни српски народ Босна и Херцеговина одувек је представљала српску земљу. Једна стара српска изрека можда најбоље осликава ово широко распрострањено осећање: „Тиранин тамо, тиранин овде, ово није ништа друго до српска земља“.⁹

Без обзира на дебакл отоманских власти при њиховом покушају националног уједињења локалних заједница у БиХ, идеја босанског идентитета није напуштена; мисију „претварања“ етничких Срба у етничке Босанце наставиле су власти следеће окупационе силе у БиХ, Аустроугарске. Период аустроугарске доминације у Босни и Херцеговини, наиме, обележен је, између осталог, још једним покушајем стварања неке врсте заједничког идентитета за различите заједнице, што би олакшало владавину окупационих снага и спречило захтеве за независношћу од стране локалних народа и, у случају Срба, покушаје евентуалног уједињења са Србијом и Црном Гором. Тежак посао стварања нове и јединствене босанске нације додељен је аустроугарском званичнику Бењамину Калају, који је иначе био конзул у Београду у периоду од 1868-1875. године и сматран је добрим познаваоцем српског народа и политике. Калај, који је на место гувернера БиХ дошао 1882. године, покушао је да развије теорију о посебности босанске нације на „верзији историје“ према којој су наследници средњовековног босанског богумилског племства били Муслимани који су сачували своје привилегије прихватајући ислам.

Кампања за национално преобраћење и уједињење различитих босанско-херцеговачких народа заснивала се, као и сви слични програми, на забранама једних и агресивном форсирању других идеја, симбола и концепата, у циљу брзог и ефикасног искорењивања већ формираних националних осећања (првенствено) српске нације, али и утапања заједница једних у друге. Тако се укида назив *српски* или *српскохрватски* језик, а уводи се *босански*; ствара се посебна *босанска* застава, као и *босански* грб. Уместо ћирилице, која је вековима служила као главно писмо како код Срба, тако и код Муслимана, натура се латиница. Српске књиге и новине, које имају ма какво национално обележје, бивају забрањиване. То је период када влада покреће и финансира лист *Бошњак*, упућен нарочито муслиманима које је на сваки начин требало одвојити од српског утицаја, и кад издаје службени календар истог имена. Докле се ишло довољно је само подсетити да је Калај забранио у Босни и Херцеговини *Историју Срба* коју је он сам написао!¹⁰ Према речима Владимира Ћоровића: „У штампаној осуди са велеиздајничког процеса у Бањој Луци, 1916. године, самом писцу ове књиге уписује се у грех што „сматра српски народ Босне и

⁹ Ibid.

¹⁰ Владимир Ћоровић, „Босна и Херцеговина“, *Пројекат Растко – Бањалука*, електронско издање, http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/bih/vcorovic-bih-istorija_1.html, (приступљено 01.12.2012)

Херцеговине као дио српског народа краљевине Србије”.¹¹

Посебна пажња посвећивана је образовном систему који у сваком друштву представља један од основних стубова националне политике. Како би се Срби одвојили од српске идеје и Србије, Калај је наредио да се из уџбеника историје и књижевности избаце садржаји из српске историје, као и да се забрани употреба уџбеника са сликама српских владара, светаца и црквених великодостојника. На ову наредбу четрнаест црквених општина жалило се Аустроугарском цару, чиме је, уједно, почела борба Срба за црквено-школску аутономију, која је окончана тек после Калајеве смрти, 1903. године. Забрана школских уџбеника је, иначе, представљала једну од главних мера аустроугарске борбе против српског националног идентитета, а посебно су на удару били уџбеници из историје. Само у школској 1894/95 години забрањено је десетак српских уџбеника.¹²

Теорија о „посебности“ босанске нације, без обзира на све, ипак, поново није наишла на значајнији пријем код локалног становништва, нити је читав пројекат стварања нове нације дао значајније резултате. Истовремено су се, међутим, све активности у правцу друштвеног и културног развоја српске заједнице одржавале у изузетно тешким условима, изложене сталним притисцима владајућег режима који је настојао да их осујети и спречи по сваку цену. Како наводи Владимир Ћоровић: „За време аустријске управе Срби су могли са највише поноса да укажу на свој културни напредак, и на онакав какав је био. Јер све што су створили био је тежак и невероватно напоран плод њихова властитог рада. У свима културним и националним установама све је, од почетка до краја, потицало готово само од њих; и иницијатива и средства и читав рад; а за све је требало водити тешку борбу и примити велику одговорност. Борба није била уштеђена никад и ником; и то борба која се стално водила са моћнијим од себе, са читавим једним режимом; и у којој је појединац за најплеменитије намере имао да трпи најљуће прогоне. Свака, најнезнатнија, концесија морала је директно да се отима. И најнезнатнији успех значио је стога врло много у једно време, кад се по неколико година морало преговарати да се народним установама може дати народно име и кад се певање ма које родољубиве песме сматрало као злочин против јавног реда“.¹³

¹¹ Исто.

¹² Ранко Пејић, „Мјесто наставе историје у школама Републике Српске“, у *Република Српска – Десет година Дејтонског мировног споразума*, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 2005, стр. 647

¹³ Исто; према речима Ћоровића: „Наш успех изгледа понекад знатан нарочито онда, кад се посматра релативним бројевима. До 1910. године ми смо имали 115 својих школа, које су издржаване само из народних средстава. Влада је основала до тада свега 394 основне школе. Ниједна од српских школа није имала ни паре потпоре од владе, док су школе немачких колоништа у Унтервиндхорсту, Креки, Францјозефелду и на другим местима биле обилато помагане. Иако су имали своје школе и њих издржавали, Срби су морали да плаћају прирез и за владине, „комуналне“ школе и да тако носе двоструке терете. Владина намера била је врло прозирна; она је рачунала да ће српски елеменат због тих и других разлога напустити своје

Као што је већ истакнуто, идеја босанске нације, коју су активно промовисали Турци у последњим деценијама своје владавине, а затим преузели Аустроугари, није постигла никакве ефекте у подељеном босанско-херцеговачком друштву. Упркос чињеници да је огромну већину Срба у тадашњој БиХ карактерисало сиромаштво, недостатак формалног образовања и просвећености, то нису биле препреке за очување идентитета, нити олакшавајуће околности за промену националних осећања. Јак утицај Српске православне цркве, народне јуначке епске поезије, као и индивидуалне културе сећања којом су се значајни догађаји преносили са колена на колена у оквиру породице, одржали су српски народ у пресудним тренуцима његове историје, не дозволивши му да клоне духом и одрекне се својих корена под утицајем политике окупаторских власти.

Потискивање националних идентитета и промовисање југословенства у периодима Прве и Друге Југославије

Прва половина двадесетог века означила је једну од највећих прекретница у савременој српској историји. У кратком временском размаку од нешто више од две деценије српски народ је постао жртва стравичних геноцидних кампања које су однеле милионе живота и Србима нанеле губитке од којих се никада нису до краја опоравили. Два светска рата, поред огромних разарања и геноцида, српском народу су донела и стварање нове југословенске идеје, идеологије, идентитета и државе, који ће, у периоду свог трајања, нешто краћем од једног века, Србима у миру нанети губитке и поразе које до тада нису претрпели ни у једном рату.

Историјска несрећа српског народа да вековима буде подељен између великих царстава Аустроугарске и Турске, учинила је питање српског уједињења врло сложеним. Услед територијалне разједињености и измешаности са другим националне школе и прећи у њезине, да се тамо васпитава у посебном босанском патриотизму. Та владина намера показивала се и иначе. Комуналне школе одмах су се отварале тамо где је постојала или била започета која српска школа; предстојници и други представници власти често су покушавали свим могућим начинима да се деца из српске школе преводу у комуналне; а за све то време стајали су по читави други српски срезови са једном-две или ниједном школом. У читавом главном српском срезу Бос. Нови, где су била 1910. 22063 становника, постојале су у то време свега две државне школе. Слично и у Дубици. Са 25823 становника тај је срез имао исто само две школе. Међутим, како смо већ раније истакли, влада је са системом подизала школе међу католицима. У претежно католичком столачком срезу, који је имао 34563 становника, било је 1910. 15 државних школа; а у љубушком са 42402 становника 13. Та је неправда и несразмера бола очи и показивала на најотворенији начин пристрасност управе. Закон о обавезној школској настави донесен је тек 1910. године, али се није могао применити јер је било села која ни на 6–10 километара нису имала школе у својој близини. Зла намера босанске владе види се, даље, и у овом. Све до босанског сабора, тј. до 1910. године, она није хтела да отвори женске учитељске школе у земљи, него је тај посао препустила потпуно часним сестрама, зна се из којих разлога. Из школе часних сестара изишло је до 1909. године 246 учитељица, међу којима је било 39 Српкиња. У муслиманске женске школе, као и у шеријатску школу, нису никако, и то с планом, упућивани наставници Срби и Српкиње.

народима, решавање питања уједињења Срба повезивало се са односима великих сила, а стварање југословенске државе указивало се као неминовност. Српска влада формулисала је идеју о уједињењу свих јужнословенских народа у једну државу још на почетку Првог светског рата. На заседању народне скупштине, 7. децембра 1914. године у Нишу, усвојена је декларација у којој је као основни ратни циљ Србије истакнуто југословенско уједињење. Овај документ ући ће у историју као *Нишка декларација* и представљаће први конкретан корак у реализацији идеје уједињења. Изјаву је прочитао Никола Пашић: „Српска влада ће све своје силе ставити у службу велике ствари и српске државе и српско-хрватског и словеначког племена. Влада сматра као свој најглавнији и у овим судбоносним тренуцима једини задатак, да обезбеди успешан завршетак овог великог војевања, које је постало уједно борбом за ослобођење и уједињење све наше неслободне браће Срба, Хрвата и Словенаца“.¹⁴

Андреј Митровић наводи следеће: „Показује се да је већ у августу постојало чврсто опредељење да се циљ рата гради на југословенској идеји, па се у том смислу током целог другог полугођа 1914. радило на томе да се надокнади празнина настала услед тога што је наметнути оружани сукоб затекао Србију без потребних политичких и програмских основа...Један шири круг политичара, дипломата и универзитетских професора трагао је за тачном географском распрострањеношћу етнички југословенског тла и решењем за унутрашње уређење нове државе“.¹⁵

Југословенска идеја подразумевала је и стварање нове идеологије и идентитета за будуће становнике нове државе. Митровић примећује да се „осећала и идеолошка потреба за разрадом југословенске идеје, па је професор др Јован Цвијић (који је у то време постао један од најважнијих сарадника владе са двоструким веома важним задатком: да сасвим конкретно одреди етнички југословенске територије, тиме и границе жељене државе, и да полазећи с научних географско-антрополошких основа догради југословенску идеју) износио да „имамо потребу да кристализујемо погледе у југословенској целини и да ојачамо знање и свест о томе“.¹⁶

Идеолошку основу југословенског програма Цвијић је поставио у свом чувеном делу „*Балканско полуострво*“, које иначе представља „многострану студију у којој је један географски рејон научно обрађен обухватањем његових битних природно–географских и друштвено– историјских саставница“.¹⁷

¹⁴ Коста Николић, Никола Жутић, Момчило Павловић и Зорица Шпадијер, *Историја 3-4*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002, стр. 151-152

¹⁵ Андреј Митровић, „Сучељење са средњоевропским империјализмом“, у *Историја српског народа VI-2*, Београд: Српска књижевна задруга, 2000, стр.60-61

¹⁶ Динарикус, *Јединство Југословена*, Ниш, 1915. стр.2; овде цитирано из: Андреј Митровић, „Сучељење са средњоевропским империјализмом“, у *Историја српског народа VI-2*, Београд: Српска књижевна задруга, 2000, стр.61

¹⁷ Андреј Митровић, „Надрастање пораза и победа“, у *Историја српског народа VI-2*, Београд: Српска књижевна задруга, 2000, стр.124

Цвијић, иначе географ по образовању, своју научну синтезу није изградио једино на основама својих дотадашњих истраживачких резултата и свог целокупног научно-истраживачког искуства, него је у све то унео своја општа политичка и идеолошка опредељења. Тако у наведеној анализи порекла становништва Балкана на основу његовог кретања стоји: „До великих метанастазичких покрета једва су се познавали Срби и Хрвати, а још мање Срби и Словенци. Услед сеоба турскога времена Срби су се у великој мери измешали са Хрватима (...) Наше народно јединство не почива само на првобитном сродству наших племена; не почива, осим тога, једино на српско хрватском књижевном језику и унеколико на заједничкој књижевности, као што се обично мисли. Заједничком књижевном језику претходила је дуга периода етничког и етнобиолошког изједначавања и стапања у турско и млетачко доба. И због ње народно јединство има дубље основе, праве народне основе“.¹⁸

Сложена и комплексна држава, каква је била Прва Југославија, од самог свог настанка била је суочена са многобројним изазовима; експанзија национализма несрпских народа, отворени сепаратизам скоро свих хрватских политичких странака, велики проблеми са Албанцима и делом македонског становништва пробугарске оријентације, држали су земљу у стању сталне политичке кризе која је претила колапсом саме државне заједнице. Након атентата у скупштини, 20. јуна 1928. године, у коме су живот изгубила тројица хрватских посланика, и тако напетa политичка ситуација драстично се погоршала. Излаз из дубоке кризе која је захватила државу краљ Александар покушао је да нађе у завођењу диктатуре, што се догодило 6. јануара 1929. године. Решење за комплексне међунационалне проблеме краљ је видео у проглашавању „наднационалног југословенства“, као нове идеолошке суштине, и југословенске нације, уместо дотадашњих етничких посебности. У складу са таквом политиком дошло је и до промене имена државе; 3. октобра 1929. године Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца званично је преименована у Краљевину Југославију. Нову унутрашњу политику пратила је и нова административна подела земље на девет бановина и управу главног града, која је у потпуности одступала од националних критеријума разбијајући историјске регије југословенских народа, при чему су Срби претрпели највећу штету. Политичку агонију Краљевине Југославије окончао је почетак Другог светског рата; земља је нападнута, окупирана и разрушена, а највећа разарања претрпела је српска престоница, Београд. Срби су постали жртве једне од најгнуснијих геноцидних кампања у историји човечанства, коју су над њима спровели њихови дојучерашњи југословенски сународници, хрватске и муслиманске усташе. Ова чињеница, међутим, није била довољна да коначно сахрани југословенску идеју и програм. Након завршетка рата и победе Савезника, међу које су се убрајали и југословенски оријентисани комунистички одреди партизана, југословенска идеја поново је заживела на истим територијама од којих је некада настала Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца.

¹⁸ Исто. Стр.124-125

Коминисти су, од самог почетка, гвозденом шаком управљали државом; међутим, да би идеја стабилног мултиетничког друштва на којој је грађена друга Југославија била имплементирана у пракси, није било довољно применити механизме контроле и казне. Оно што је било подједнако важно, ако не и важније, односило се на поновно стварање историје, а нарочито периода Другог светског рата. Наиме, сваки покушај прекидања веза са постојећим друштвеним поретком и успостављања новог захтева процес изнуђеног заборављања. Што су тоталитарније аспирације новог режима, то је читав процес строжији и потпунији. Државни апарат употребљава различите методе у сврху остваривања овог циља. У више држава под комунистичком влашћу, након Другог светског рата, савремени писци су забрањивани, историчари су отпуштани са својих послова, људи су ућуткивани и склањани са својих радних места, тако постајући невидљиви. Школе су шириле нову догму, док су медији рефлектовали и описивали нову реалност, што је, све заједно, у великој мери отежавало памћење политички непожељне прошлости.¹⁹ Изнуђено заборављање доведено је до екстрема у комунистичким државама у којима су режими наметнули „организовани заборав” – једини дозвољени и званично наметнути наратив који је величао лидере и демонизовао њихове непријатеље.²⁰

Амбициозан пројекат стварања нове нације од различитих народа који су, само пар година раније, починили ужасне злочине једни над другима, стога је захтевао „брисање“ свих сећања на међуетничке сукобе. Официјална југословенска историографија, у складу са сличним пројектом у тадашњем Совјетском Савезу, створена је тако да је „историја почињала отпором комунистичке партије 1941. године. Све остало је била само праисторија која је водила до тог догађаја”.²¹ Читава идеја југословенског комунистичког друштва настала је око партизанске победе и наратива према коме је Други светски рат био рат за ослобођење од немачких фашиста и револуционарни класни рат. Било какво помињање историјске чињенице да је то био, прво и пре свега, брутални грађански рат, иако потпомогнут од стране нациста, било је оштро кажњавано зато што је опасно подривало југословенску идеју. Комунисти су учинили све како би избрисали сећања на међуетничку мржњу и бројне злочине њоме мотивисане. Уместо тога, званична пропаганда, ширена кроз систем образовања, медија и масовне културе, презентовала је слику која је „сведочила“ о масовној подршци међу свим југословенским народима заједничкој борби против окупатора и домаћих издајника, како су називане војне формације различитих етничких група (на пример хрватске усташе и домобрани, српски четници, албански балисти, словеначки белогардисти,

¹⁹ Paul Connerton, *How Societies Remember*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989, pp. 12-15

²⁰ Погледати: *Commemorations: The Politics of National identity*, John R. Gillis, (ed.) Princeton: Princeton University Press, 1994; George Schopflin, *Nations, Identity, Power: The New Politics of Europe*, London: Hurst & Company, 2000

²¹ Stevan Pavlowitch, *The Improbable Survivor: Yugoslavia and its Problems, 1918-1988*, London: C.Hurst, 1989, p.129

итд.) Међутим, „Упоредо са званичним нарративом, који је монотono понављан изнова и изнова на свим нивоима друштва, постојала је забрињавајућа тишина“.²² Читава послератна генерација Срба, Муслимана и Хрвата у Босни и Херцеговини одрасла је у тој тишини. Деценијама касније, 1972. године, Тито је признао истину рекавши да је „то заиста био грађански рат, али ми у то време нисмо желели то да признамо, зато што би такво признање штетило нашем циљу“.²³

Највећи терет комунистичког прекрајања историје поднеле су њене највеће жртве, односно српски народ који се налазио на територији некадашње НДХ, што је обухватало и читаву БиХ. Неметање југословенства Србима у Босни и Херцеговини подразумевало је, између осталог, и комунистички обрачун са српском историјом, а нарочито њеним најсвежијим периодом, Другим светским ратом, као и српском црквом, које су заједно чиниле стожер српског националног идентитета.

Историчар Душан Батаковић истиче да су у Босни и Херцеговини, из које је, иначе, водио порекло највећи број партизана, комунисти користили метод „организованог заборављања“ како би уклонили сваку српску претњу комунистичкој власти. „Ово је, пре свега, значило искорењивање свих сећања на геноцид над Србима. Стога су меморијални натписи са именима усташких жртава, од којих су већину чинили Срби, а који су постављени одмах након завршетка рата, поскидани и замењени генерализованим натписима као што су „Овде су фашисти побили патриоте“. Друштвена свест о именима и пореклу, како жртава, тако и злочинаца, угушена је тако што су сви овакви подаци избрисани, или је забрањено њихово појављивање на јавним споменицима“.²⁴

Батаковић даље наводи да је „систематско уклањање свих спољашњих симбола којима се комеморисао геноцид над Србима од стране усташа претходило званичној ћутњи – ако не и званичном порицању – самог геноцида који је извршен не само над Србима, већ и над Јеврејима и Ромима... Приписивање ратних злочина у једнакој мери свим “народима и народностима”, без обзира на то да ли се радило о злочинцима или жртвама, био је горак резултат Титове немилосрдне примене његове политике “братства и јединства”. Нарочито тешки за Србе били су дугорочни ефекти Титовог покушаја да уништи сећање на геноцид. У Херцеговини, где су усташки злочини достигли монументалне пропорције, јаме у којима су се налазиле на десетине хиљада жртава систематски су цементиране. Ехсхумација, чак и тамо где је била лако изводљива, пре цементирања масовних гробница, била је строго забрањена... За преживеле чланове породица и пријатеље жртава, ефекат ове забране био је ништа мање

²² Stevan M. Weine, *When History is a Nightmare*, London: Rutgers University Press, 1999, p.30

²³ Stevan Pavlowitch, *The Improbable Survivor: Yugoslavia and its Problems, 1918-1988*, London: C.Hurst, 1989, p.132

²⁴ Dusan T. Batakovic, *“The Serbs of Bosnia and Herzegovina – History and Politics”*, Paris: Dialogue, 1986, p.116

него разоран, стварајући дубоке и непролазне духовне и емоционалне ране...²⁵ Поред тога што им је ускраћено најосновније људско и хришћанско право да одају пошту својим мртвима и сахране их у освешћеној земљи, онима који су преживели усташке масакре такође је забрањено да комеморишу убијене чланове својих породица као жртве припремљеног плана за уништење или, у најбољем случају, елиминацију њиховог идентитета, као етно-религијске групе.²⁶

Џорџ Шопфлин комунистичке покушаје да избришу све постојеће и створе ново, приписује политичким програмима револуционарних режима генерално. Према његовом мишљењу, због тога што сами револуционари у потпуности верују у поредак који стварају, они такође сматрају да су у потпуности ван домаћаја утицаја старог поретка и да ће сви други одмах прихватити нови свет који им они нуде. На овај начин се успоставља менихеански начин размишљања у коме се наслеђе историје – стварне, живе, аутентичне прошлости – одбацује као непријатељска завера због сујетног покушаја да се елиминише сама историја.²⁷

У својој књизи, „Невероватан преживели: Југославија и њени проблеми“, историчар Стеван Павловић објашњава последице стварања „нове“ историје од стране комунистичког режима: „Овакав догматски приступ заиста је био успешан, али је успео у разједињавању Југословена. Он их је окренуо против свега што је могло да истакне историјску важност моралне вредности партизанског отпора. Претварајући дебате у суђења, он је распламсао страсти, уместо да их смири“.²⁸ Политичка воља да се понуди избалансирана верзија историје, као и да се сукоби из прошлости прикажу на начин који би умирио, а не распламсао страсти, међутим, никада није постојала у комунистичкој Југославији, самим тим ни у Босни и Херцеговини. Сасвим супротно, способност комуниста да примене модел мултиетничке коегзистенције у БиХ може се већим делом приписати ауторитарној природи режима који је имао потпуну контролу над етничким заједницама.²⁹ Свака манифестација српског и хрватског национализма сузбијана је драконским мерама, док је идеја одвојеног муслиманског идентитета активно промовисана као противтежа српским и хрватским политичким захтевима.

Као што је већ истакнуто, активно промовисање комунистичких идеја мултиетничности и „братства и јединства“, у читавој Југославији, па тако

²⁵ Ibid. pp. 116-117

²⁶ Ibid. p. 117

²⁷ George Schopflin, *Nations, Identity, Power: The New Politics of Europe*, London: Hurst & Company, 2000, p. 335

²⁸ Stevan Pavlowitch, *The Improbable Survivor: Yugoslavia and its Problems, 1918-1988*, London: C. Hurst, 1989, p. 24

²⁹ Steven L. Burg & Paul S. Shoup, *The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention*, London: M.E. Sharpe, 1999, p. 40

и у БиХ, није подразумевало само „обрачун” са историјом, већ и са другим „непријатељима“ режима, на првом месту са црквом која је, посебно у случају православне цркве и српског народа, вековима представљала стожер националних идеја и бића читавог народа. Након кратког периода толеранције, Тито је започео прогон хришћанских цркви у Југославији, почевши са хапшењем анти-комунистички настројеног скопског митрополита Јосифа 1950. године. Овог популарног верског лидера, који је требало да буде изабран за следећег патријарха, комунисти су ухапсили на основу лажних оптужби за анти-државно деловање. Православни и католички свештеници нису само масовно протеривани из Бањалуке, већ су такође били жртве физичког насиља, као у случају православног митрополита Нектарија за кога су комунисти тврдили да је био жртва „спонтаног“ насиља од стране „разбеснеле омладине“, док се, заправо, радило о акцији комунистичких силеџијских група, прерушених у полицију.³⁰

Произвољна хапшења и друге врсте прогона усмерених против цркве, наставили су се и у шездесетим годинама. Стање у коме се налазила Српска православна црква било је нарочито тешко зато што је она, за разлику од католичке цркве која је добијала моралну, материјалну и политичку подршку од стране Ватикана, била потпуно изолована и лишена било какве помоћи са стране. Поред тога, она је издвојена од стране режима као легло интрига којима су се, наводно, промовисале „великосрпске идеје“, чиме су се и правдале активности режима против ње. Без обзира на све, закључује Батаковић, „за Србе је Српска православна црква, у много слабијој позицији (од католичке цркве, прим. Ј.В.) и прогањана од стране режима због свог наводног национализма, постала једини носилац српског националног и религијског идентитета, чији је утицај био нарочито јак у руралним областима Босне и Херцеговине.”³¹

Како би комунистичка идеја „братства и јединства“, у суштини изграђена на принципу „равнотеже снага“ између различитих република и националних заједница, које су се знатно разликовале по величини, функционисала, била је неопходна нека врста „позитивне дискриминације“. Обзиром да су Срби чинили највећу националну групу у оквиру Југославије, два пута већу од друге по реду, Хрвата, и да су живели у пет од шест југословенских република, предузете су мере усмерене ка спречавању „евентуалне српске хегемоније“. Ово је постигнуто ефективним „разбијањем“ Србије на три дела, давањем значајне политичке моћи њеним покрајинама, Војводини и Космету, и промовисањем новог концепта федерализма – националног комунизма, према коме је већинска национална група у свакој од шест република такође била носилац националног суверенитета. Обзиром да је временом муслиманска заједница све више добијала на бројности, услед масовног пресељавања Срба

³⁰ Dusan T. Batakovic, “*The Serbs of Bosnia and Herzegovina – History and Politics*”, Paris: Dialogue, 1986, p.118

³¹ Ibid.

и Хрвата у матичне републике и већег наталитета, национални суверенитет у БиХ нашао се у рукама Муслимана.

Како би још више учврстили нову комунистичку државност Босне и Херцеговине у идеолошким терминима, водећи муслимански интелектуалци окренули су се старој и испробаној теорији о „влашком пореклу“ босанско-херцеговачких Срба. Оживљавање ове теорије, која је негирала словенско порекло српског народа, подстакло је међуетничке тензије. Чак је и *Енциклопедија Југославије* у свом другом издању, 1985. године, описала Србе као етничку заједницу која је мање-више настала 1463. године, након пада БиХ у руке отоманских освајача. Као што су понављали муслимански идеолози Мухамед Филиповић и Нецад Хаџидедић, у средњем веку Срби су насељавали само Херцеговину и узан појас у источној Босни, док су остатак православног становништва чинили „у потпуности словенизирани Власи“.³²

Политика националног комунизма имала је девастирајући утицај на све аспекте живота и идентитета српске заједнице у БиХ. Под различитим притисцима који су долазили од стране муслиманско-хрватског вођства, велики број српских интелектуалаца напустио је републику. Не само у просветном и политичком, већ и у економском животу, српски кадрови су све више замењивани муслиманским. Истовремено са губитком политичког, културног и економског утицаја, Срби у БиХ суочили су се и са бројним тешкоћама на пољу образовања, обзиром на растућу хрватизацију образовног система. Наиме, јављали су се проблеми са коришћењем ћириличног писма у истој мери са латиничним, и ћирилица је полако потискивана из употребе са већине јавних места, па чак и у школама, док су деца охрабривана да у говору користе хрватску форму српскохрватског језика.³³

Без обзира на све напоре комунистичког режима да модификује етничке идентитете и маргинализује њихов значај и утицај, како примећује Душан Батаковић, „суживот Муслимана, Хрвата и Срба у Босни и Херцеговини никада није у потпуности остварен. Коегзистенција је постојала само на површини, са изузетком неких делова становништва у урбаним центрима, али су у сеоским областима и мањим градовима етно-религијске групе живеле одвојено једне од других. Режим је етничке проблеме држао под будним оком, нарочито у потенцијално експлозивној Босни и Херцеговини где је било какво изражавање међуетничког неповерења било строго кажњавано“.³⁴

Комунистички покушај да све стране буду задовољене вештим балансирањем моћи између различитих етничких група, све док се оне евентуално не претопа у заједничку југословенску нацију, показао се као велики промашај, не много другачији од осталих историјских покушаја да се створе вештачки идентитети балканских народа. Једина ствар у којој су комунисти

³² Ibid.p.127

³³ Ibid.p.123

³⁴ Ibid.p.125

заиста успели била је стварање осећаја незадовољства и неправде код већине локалних националних заједница. Према мишљењу Душана Батаковића: „Давање права самоодлучивања, у складу са Титовом визијом, територијама уместо народима који су се налазили на тлу бивше Југославије, значило је да је свака етничка група била суштински незадовољна. Докле год је Тито био жив он је прикривао ова незадовољства, на сличан начин као што је излио бетон преко сећања на усташке жртве како би учврстио своју диктаторску власт. После његове смрти, међутим, потиснути антагонизми између југословенских заједница ослобођени су са обновљеном снагом”.³⁵

Колапс југословенске идеологије и идентитета, између осталог, представља и одраз њихове површности и слабих темеља на којима су грађени. Комунистичко прекрајање историје довело је до тога да су се сећања на одређене историјске догађаје, а нарочито Други светски рат, преношена са једне на другу генерацију, у потпуности разликовала од званичне верзије истих догађаја. Моћ сећања, међутим, никада не би требало потцењивати; тамо где је „званична историја“ у колизији са индивидуалним сећањима и искуствима, самим тим и са реалношћу и истином, њена моћ и утицај знатно су лимитирани, површни и привремени, какав је и био утицај југословенске идеологије на све народе који су се налазили у сфери њеног утицаја, па тако и на Србе у Босни и Херцеговини. Како наглашава Ненад Кецмановић: „Минимизирањем узајамних злодјела и предимензионарањем примјера међунационалне солидарности, конструисањем вјештачких пропорција о подједнакој подршци свих народа антифашистичкој борби и симетричној улози српских четника и хрватских усташа итд., „исправљане“ су тамне странице прошлости зарад свјетлије будућности. Тешко је претпоставити да би супротна политика досљедног рашчишћавања историјских чињеница и отвореног суочавања са непријатним истинама дала бољи политички резултат. Али посткомунистичко вријеме ће показати да ни то „гурање под тепих“ није допринијело да се ишта заборави и превазиђе. Напротив, као и приликом свих ранијих повремених бурних историјских превирања, дуготрајно, систематско и радикално брисање историје као да је негативној меморији дало митотворну снагу и одвело у супротну крајност преувеличавања властитог хероизма и властитих страдања, а потцењивања сличних јунаштава и жртава код других. Истовремено минимизирање срамотних дјела из властите прошлости и хипертрофирање злодјела која су долазила од стране сусједа обнављало је реваншистичке идеје и осветничке пориве. Познате максиме „Можемо да опростимо, али не заборављамо!“ и „Онај ко је спреман да заборави, спреман је и да понови!“, примијењене на балканском простору показале су да ту, заиста, нема ни заборава, али ни праштања, него једино неисцрпне спремности да се оно најгоре понавља у знаку вјечног враћања истог“.³⁶

³⁵ Dusan T. Batakovic, „*The Serbs of Bosnia and Herzegovina – History and Politics*”, Paris: Dialogue, 1986, p.15

³⁶ Ненад Кецмановић, „Домети демократије“, Београд: ФПН, 2005, стр.154

Закључак

Покушаји стварања заједничких идентитета као начини постизања стабилности и осигуравања коегзистенције су, у случају Босне и Херцеговине, углавном имали супротне ефекте. Сваки дуготрајан напор од стране владајућих структура у БиХ да претворе локалне народе у нешто што они нису, нити су икад хтели да буду, на крају се завршио бруталним међуетничким сукобом, чим би дошло до слома власти. Од касног деветнаестог века, до масовног насиља између Срба, Хрвата и Муслимана дошло је након повлачења отоманских трупа у периоду од 1875 до 1878. године, затим од 1914 до 1918., након колапса Аустроугарског царства, од 1941 до 1945., после пада прве Југославије, и од 1992 до 1995., након распада друге Југославије.

И поред тога, као што истиче Роберт Хајден, ово не значи усвајање става о „прастарим мржњама“, односно тврдњи да су ови људи одувек мрзели једни друге. Да је то истина они не би живели тако измешани да је етничко чишћење било неопходно како би се насилно хомогенизовале територије 1941 или 1992. Истовремено, међутим, коегзистенција није значила да су босанско-херцеговачки народи себе сматрали једном нацијом, колективитетом са заједничким интересима. Уместо тога, они су били у сталном супарништву једни са другима, које је било контролисано од стране различитих владајућих структура на челу Босне и Херцеговине, али је постајало насилно увек када би дошло до колапса власти.³⁷ На сличан начин, Стивен Л. Берг и Пол С. Шуп наглашавају да је рат у БиХ одраз супротстављених традиција конфликта и коегзистенције, које су вековима карактерисале међугрупне односе у републици. Великим делом своје историје босанско-херцеговачко друштво било је дубоко подељено, са Муслиманима, Србима и Хрватима организованим у различите заједнице. Баланс између конфликта и сарадње у великој мери је зависио од спољашњих фактора. Када су они били у стању да створе стабилно политичко окружење, у друштву је доминирала сарадња или, барем, коегзистенција. Када су спољашњи фактори, међутим, доприносили дестабилизацији, преовлађивали су међугрупни конфликти, некад са ужасним последицама.³⁸ Наиме, за разлику од Србије и Хрватске, чије су доминантне етничке групе и владајуће структуре сматрале себе нацијама чије су се територије простирале ван постојећих граница, Босна и Херцеговина је била прво и пре свега административна јединица чије су границе, обзиром на то да су опстале временом, почеле да добијају одређену политичку тежину.³⁹ Међутим, истичу аутори, статус

³⁷ Robert M. Hayden, “*Democracy Without the Demos? The Bosnian Constitutional Experiment and the Intentional Construction of Nonfunctional States*”, *East European Politics and Societies*, Vol 19, No.2, pp. 235-236

³⁸ Steven L. Burg & Paul S. Shoup, *The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention*, London: M.E. Sharpe, 1999, p.16

³⁹ Исто.

ове територије као целине налазио се у спору већим делом XIX и XX века. БиХ је била у центру дипломатске кризе која се катастрофално завршила 1914. године, и била је главни залог у источном питању које је заокупљало Европу током XIX века. Турска владавина, која се завршила тек 1878. године, оставила је наслеђе у виду дубоких друштвених расцепа по етно-религијским линијама, као и друштво под јаким утицајем војничких традиција и вредности. Етничке заједнице у Босни и Херцеговини прилазиле су националном питању „од споља ка унутра“ тако што су развиле спољне лојалности и опредељења, пре него посебну мултинационалну традицију. Као резултат тога, културне и религијске разлике које су биле толерисане у свакодневном животу, постале су маркери за сукобљене политичке агенде и појаву дистинктивних националних идеологија.⁴⁰

Јак осећај етничког и националног идентитета довео је до формирања три фундаментално сукобљене политичке струје које су постале доминантне на политичкој сцени XIX века: напори Срба да се уједине са Србијом, покушаји Хрвата да постану део Хрватске и стремљења Муслимана да очувају територијални интегритет Босне и Херцеговине. Међуетнички ратови у БиХ били су, једноставно речено, ратови за територију, моћ и самоодржање групе.⁴¹ Конфликтне историјске улоге, несугласице око прерасподеле територија и међуетничко насиље ојачали су постојеће етничке и религијске идентитете, даље умањујући могућност стварања било каквог заједничког, босанског идентитета. Недавни рат није био ништа другачији у том смислу и у његово наслеђе спадају и обновљени и ојачани национални идентитети све три заједнице у БиХ; не треба, међутим, превише преценити улогу грађанског рата у стварању нових националних подела. Наиме, као што је већ истакнуто, локални народи нису имали јак осећај заједничког идентитета ни пре рата, нити после њега; никада у својој историји Босна и Херцеговина није била национална држава. Упркос бројним, мање-више агресивним покушајима зближавања и претапања локалних заједница једне у друге, народи Босне и Херцеговине никада нису колективно били „нација у процесу стварања“.⁴² Њихова заједничка предотоманска историјска сећања, словенско порекло и језик, и територијална измешаност утицали су на стварање „заједничког осећаја домовине, који се никада није развио у идеју босанске нације“.⁴³ „Мултиетничка“ коегзистенција која је карактерисала БиХ у периоду социјалистичке Југославије, иако функционална на неким пољима и у неким сегментима друштва (нарочито међу образованим слојевима урбаног становништва), није створила довољно јак

⁴⁰ Исто. стр. 17

⁴¹ George Schopflin, *Nations, Identity, Power: The New Politics of Europe*, London: Hurst & Company, 2000, p. 254

⁴² Steven L. Burg & Paul S. Shoup, *The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention*, London: M.E. Sharpe, 1999, p. 19

⁴³ Мухамед Хацијахић, *Од традиције до идентитета: Генеза националног питања Босанских Муслимана*, Сарајево: Свјетлост, 1974, стр. 84-88

осећај заједничког идентитета, нити је избрисала старе страхове од доминације и дискриминације, који су опседали становнике БиХ још од ере Отоманског царства.

Перспекти стварања свеобухватног босанског идентитета, стога, делују неопређено и слабо, и подсећају на титоистички покушај стварања заједничког југословенског идентитета, обзиром на присуство великих, старих баријера у облику ратних сећања и страха од доминације. Тежак терет отоманског наслеђа, аустроугарске доминације и светских ратова, између свега осталог, одувек је чинио сваки покушај брисања разлика између Срба, Муслимана/Бошњака и Хрвата практично немогућим, и докле год историја и национални осећаји наставе да постоје у свести босанско-херцеговачких народа, покушаји мењања њихових идентитета ће, вероватно, завршити ултимативним неуспесима.

Литература

- Анђелић, Невен, *Босна и Херцеговина – Између Тита и рата*, Београд: Самиздат, 2003
- Batakovic, Dusan T., *“The Serbs of Bosnia and Herzegovina – History and Politics”*, Paris: Dialogue, 1986
- Burg, Steven L. & Paul S. Shoup, *The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention*, London: M.E. Sharpe, 1999
- Gillis, John R., (ed.), *Commemorations: The Politics of National identity*, Princeton: Princeton University Press, 1996
- Касаповић, Мирјана, *Босна и Херцеговина: Подијељено друштво и нестабилна држава*, Загреб: Политичка култура, 2005
- Кецмановић, Ненад „*Домети демократије*“, Београд: ФПН, 2005
- Кецмановић, Ненад, „Неизвјесна држава“, у *Република Српска – Десет година Дејтонског мировног споразума*, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 2005, стр.234
- Кесић, Обрад, „Десет година након Дејтона – Босна и Херцеговина на рскрсници“, у *Република Српска – Десет година Дејтонског мировног споразума*, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 2005, стр. 331
- Митровић, Андреј, „Сучељење са средњоевропским империјализмом“, у *Историја српског народа VI-2*, Београд: Српска књижевна задруга, 2000, стр.60-61
- Николић, Коста, Никола Жутић, Момчило Павловић и Зорица Шпадијер, *Историја 3-4*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002
- Pavlowitch, Stevan *The Improbable Survivor: Yugoslavia and its Problems, 1918-1988*, London: C.Hurst, 1989

- Пејић, Ранко, „Мјесто наставе историје у школама Републике Српске“, у *Република Српска – Десет година Дејтонског мировног споразума*, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 2005, стр. 647
- Schopflin, George, *Nations, Identity, Power: The New Politics of Europe*, London: Hurst & Company, 2000
- Ђоровић, Владимир, „Босна и Херцеговина“, *Пројекат Растко-Бањалука*, електронско издање, http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/bih/vcorovic-bih-istorija_1.html, (приступљено 01.12.2012)
- Хацијахић, Мухамед, *Од традиције до идентитета: Генеза националног питања Босанских Муслимана*, Сарајево: Свјетлост, 1974
- Hayden, Robert M., “Democracy Without the Demos? The Bosnian Constitutional Experiment and the Intentional Construction of Nonfunctional States”, *East European Politics and Societies*, Vol 19, No.2, pp. 235-236
- Connerton, Paul, *How Societies Remember*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989
- Weine, Steve M., *When History is a Nightmare*, London: Rutgers University Press, 1999

Summary. In this article the author analyses the institutional attempts to change national identity of the Serb people in Bosnia & Herzegovina in XIX and XX century. It is emphasized that every great war, conquest and occupation in the contemporary Bosnian-Herzegovian history were followed by imposing some sort of common identity to the national communities in B&H, including Serb people, and that it could be said that the attempts to suffocate and, more-less, violently change the identity of the Serbs, are as old as the modern national identity of this part of Serb nation – invading rulers of Bosnia & Herzegovina had invested great efforts to suppress national consciousness of the Serbs while it was still in the early stages of its development, and national awakening of the Serbs was, at the same time, followed by rough imposing of the alternative Bosnian identity. However, all these attempts to create common identities as ways to achieve stability and secure coexistence have had, for the most part, adverse effects and have led to the creation of even greater gap between peoples in B&H and further deepening of interethnic differences and animosities.

Key words: national identity, nation, Serb people, Bosnia & Herzegovina, Republic of Srpska